

Ю. М. Кочубей

ЯРОСЛАВ ДАШКЕВИЧ І ПИТАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН В УКРАЇНІ

Ярослав Дашкевич був видатним істориком і джерелознавцем, який зробив потужний внесок у вивчення історії України від давніх часів і до сьогодення. Великий внесок зробив Я. Р. Дашкевич і в сходознавство. У своїх історичних працях він ретельно досліджував усі доступні йому джерела багатьма мовами, що робило його наукові висновки обґрунтованими і переконливими. Він розумів, що праці українських істориків мають бути саме такими, оскільки до них пильно-критично підходять і колеги-історики з інших країн, і особливо політики. Історію України він розглядав широко, не обмежуючись історією українського етносу.

Характерною рисою його досліджень у цій галузі була серйозна увага до минулого і сучасних проблем етносів східного походження, котрі проживають в Українській державі і є інтегральною частиною її населення. Він узяв активну участь у підготовці важливого для молоді держави практичного інструменту – “Етнічного довідника” (1996). У ньому ми бачимо матеріали про різні етноси, що населяють нашу державу. На 17-й конференції Інституту слов’янознавства РАН “Славяне и кочевой мир. Средние века – раннее новое время” в 1998 році він виступив з повідомленням “Калмыки Северного Причерноморья в XVII–XVIII вв.” [Дашкевич 1998, 37–40].

Як бачимо, визнаний у світовій науці вірменіст Ярослав Дашкевич виявляв поглиблений інтерес до всіх етносів, що населяють чи населяли Україну. Йому було ясно, що без врахування цього фактора історія і культура України будуть збіднені і неповні, а крім того, з проголошенням незалежності України питання меншин набуло винятково важливого політичного значення. Він розумів, що те, як національні меншини сприймуть факт створення національної держави українського народу та її розбудову, у великій мірі впливатиме на долю цієї держави, на процес державотворення. Тому з самого початку 90-х рр. тематика національних меншин – етносів, що компактно населяли територію України з давніх часів, – зайняла помітне місце в його наукових і публіцистичних працях.

Можна відразу зазначити, що Я. Дашкевич ніколи не був замкнутим кабінетним ученим і в роки радянські і вже в незалежній державі часто виступав як гарячий публіцист на захист інтересів не тільки українського народу, а й усіх етнічних меншостей. Про це свідчать його численні праці. Але його увагу притягували не тільки проблеми етносів східного походження, а й інших, європейських меншин і взаємовідносин з їхніми державами – метрополіями. Тобто в його полі зору були й польська, російська, єврейська і німецька меншини, які з проголошенням незалежності України активізувалися і вимагали уваги до своїх потреб та інтересів. Потрібна була справжня мудрість наших тодішніх ідейних керманців, щоб зрозуміти важливість національного питання в нашій державі і не наробити непоправних помилок. Важливу роль у налагодженні взаєморозуміння між народами відіграла позиція українців щодо меншин, яка була зафіксована в “Програмі Руху”, що виступив як головна сила, яка повела український народ до боротьби за незалежність.

На початку 90-х рр. можливості для публікації дослідницьких праць були обмежені через чисто матеріальні причини. Тож Я. Дашкевич виступав у періодичних, в основному львівських, виданнях, таких як “Ратуша” (заснована 1990 року), а також журналі “Сучасність”, котрий перебазувався з Європи в Україну. Серед іншого кілька статей було присвячено єврейсько-українським стосункам, кілька – про Крим, а вже навесні 1993 року в “Ратуші” (у трьох подачах) побачила світ стаття “Національне питання в Україні”. А ще перед цим він публікує у кількох виданнях під різними заголовками невеликі статті, в яких викладає своє бачення проблеми меншин в Україні. Ця проблема з відомої подачі була вкрай сполітизована і могла негативно впливати на новонароджену державу.

Вже тоді гостро постало питання Криму, який входив до складу УРСР. І тому в листопаді 1991 року в “Ратуші” з’являється його історична розвідка “Українці в Криму (XV – початок XX ст.)”, повторена наступного року в журналі “Сучасність”. У своїй праці він намагався показати, що українська присутність у тій чи іншій формі була в Криму від давніх часів і тільки невміння українців вибудувати адекватні відносини з татаро-турецькою владою завадили створенню “багаточисельної за складом української спільноти” [Дашкевич 2011, 622].

Важливою та актуальною і сьогодні працею вченого є серйозно продумана і сформульована стаття, що була опублікована у львівській газеті “За вільну Україну” у квітні 1994 р. під назвою “Крим у геополітиці минулого і сучасного”. Досить процитувати кілька з його синтетичних висновків, якими він розпочинає свою працю, щоб пересвідчитися у глибині його аналізу і політичній прозорливості. Цитуємо: “3. Крим сам собою із своїми мізерними економічними і людськими ресурсами не є здатним відігравати будь-яку самостійну політичну роль (так було майже завжди), але у руках будь-якої імперії перетворюється у дуже небезпечну для оточення півострівну збройну базу з великим стратегічним значенням”. І далі: “5. Сучасний Крим не є етнічною автономією, навіть не територіальною (у повному розумінні цього слова), а геополітичною автономією з панівною антиукраїнською російсько-шовіністичною верхівкою” [Дашкевич 2011, 599]. Нашим політологам для розуміння цього знадобилося чверть століття. І буквально сьогодні звучить у його словах: “Крим як військово-політична база необхідний Росії для шантажу України, панування на Чорному морі та для відновлення впливів у Східному Середземномор’ї незалежно від того, який вона матиме колір – червоний, білий чи коричневий” [Дашкевич 2011, 601].

Праця Я. Р. Дашкевича була не просто теоретичним трактатом, вона супроводжувалася конкретними пропозиціями, які мали б врахувати наші керівники того часу. Він вважав, що в Криму необхідно ліквідувати заколотницьке вогнище, яке прибрало форму російської шовіністичної автономії, переслідує національні меншини і загрожує безпеці Української держави. Захищаючи права українців, він разом з тим стає на захист кримськотатарського народу, пропонуючи “Підтримувати повернення кримськотатарського населення на кримські землі, розвиток національної культури народу, гарантувати представницькі функції та повноваження органів місцевого самоврядування кримськотатарському Меджлісу на всіх територіях, де встановиться більшість кримськотатарського населення” [Дашкевич 2011, 606]. Він глибоко цікавився роботою Філіалу Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського в Криму, який до окупації півострова Росією функціонував цілком задовільно, про що свідчать списки публікацій його співробітників і офіційні звіти про його наукову діяльність.

Безумовно, велике значення для нормального розвитку Української держави мало встановлення здорових стосунків між українцями і євреями, які жили по сусідству протягом кількох століть. В історії двох народів були різні сторінки, тож було важливо, щоб вороги не мали шансу зіпсувати довіру і корисну взаємодію

двох народів, що виникла в роки спільної боротьби проти репресивного шовіністичного режиму в СРСР. Зрозуміло, що для вирішення багатьох актуальних питань треба було заглибитися в історію. Ще в 1990 р. Я. Дашкевич публікує статті в “Ратуші”, а потім в “Українському історичному журналі” (№ 10, 1990). А вже в 1992 році Ярослав Романович у журналі “Сучасність” друкує невелику, але “постановочну” статтю “Проблематика вивчення українсько-єврейських відносин (XVI – початок ХХ ст.)”, а потім у журналі “Слово і час” – ширше розроблений її варіант “Єврейсько-українські взаємини середини XVI – початку ХХ ст.: періоди рівноваги”. Безумовно, точка зору відомого вченого сприяла виробленню об’єктивних, неупереджених поглядів громадян нової Української держави на історичні події, що часто зав’язувалися в міцні вузли непорозуміння. Особливе значення для оцінки історичного минулого двох народів мала публікація того ж року його доповіді на Міжнародній конференції “Історична доля євреїв у Росії та СРСР: початок діалогу” (1989) російською мовою в Москві під назвою “Еврейско-украинские взаимоотношения в Восточной Галиции (конец XIX – начало XX в.)” в серії “Новая еврейская библиотека”.

Він вважав, що як з українського, так і з єврейського боку мають докладатися наукові зусилля, щоб переконливо розвінчати застарілі стереотипи щодо відносин між двома народами. Вчений писав: “Ми маємо переконливе свідчення того, що характер українсько-єврейських відносин визначили не три-чотири роки кривавої різанини, а 356 років менш-більш нормальних відносин. Бо інакше цілком певно на Україні на початку ХХ ст. не зібралось б близько третьої частини світового єврейства” [Дашкевич 2011, 636]. Ним підкреслено, що “не українці диктували умови і обставини, які віками тривали в Україні” [Дашкевич 2011, 639]. Вчений пропонує вивчати не роки чвар і сутичок, а “періоди рівноваги”, коли існувало нормальне співробітництво між двома народами. І знову висуває ряд пропозицій для переходу вивчення єврейської культури на наукові рейки: готувати відповідні кадри, опрацювати програму охорони культурної спадщини і конкретно розробити програму каталогізації та широкого інформування наукової та зацікавленої проблемою громадськості про пам’ятки єврейської історії в Україні – і знову перейти від проектів до дій [Дашкевич 2011, 641]. З подібними думками він виступав на цілому ряді міжнародних і всеукраїнських конференцій.

Як згадувалося вище, Я. Р. Дашкевич взяв участь у підготовці “Етнічного довідника” (К., 1996), де він розробив нотатки про калмиків, караїмів, кримчаків, кримських татар, чемерисів і черкесів. Особливий інтерес він мав до караїмів, тісно пов’язаних історично з Галичиною.

Вивчаючи епоху Середньовіччя, вчений звернув увагу на один рукописний твір, що склався у громаді караїмів, які в ті часи з’явилися на теренах нинішньої України. Їхня поява була пов’язана з іменем Данила Галицького, що не могло не зацікавити дослідника [L’eroque 1978, 334–373]. Документ, а це був колофон до караїмського пергаментного молитовника, який до 1830 року зберігався в кенасі м. Галича, написано польською мовою – оригінальний текст гебрайською мовою не зберігся. Дослідник відтворив його українською мовою і піддав глибокому аналізу. Ярослав Романович проштудіював усі наявні документи та наукові дослідження і створив свою працю зі свіжим та неупередженим поглядом.

Документ містив свідчення про історію прибуття караїмів у Галичину і, що особливо важливо, відкривав можливість пролити світло на хронологію подій, яка вже в ХІХ ст. викликала полеміку серед західноєвропейських вчених. Я. Дашкевич одну за одною розглянув усі доступні копії перекладу колофону та ретельно проаналізував всі версії походження документа і всі варіанти його датування. Він відкинув версію А. Петрушевича, який проголосив колофон фальшивкою з першої половини ХІХ ст., а всі подані в ньому відомості кваліфікував як “караїмську байку” [Дашкевич 2007, 39]. Як неправдиву історію він відкинув також відомому і спопуляризовану

версію Тадеуша Чацького, який пов'язував прибуття караїмів у Галичину з іменем Великого князя Вітовта [Дашкевич 2007, 44]. Ярослав Романович не міг змиритися з неточним викладом історії міграції караїмів на землі України, згідно з яким караїми прибули в Галич “наприкінці XIV – на початку XV ст.”. Його копітка робота (в останньому виданні праці маємо 77 посилань) дала йому всі підстави зробити такий висновок: “Проведений аналіз колофону виключає його фальсифікацію в 30-х рр. XIX ст. і реабілітує в очах істориків як джерело першорядної вартості з відомостями, важливими для етнічної історії караїмів та історії Галицько-Волинської держави в XIII ст.” [Дашкевич 2007, 61].

Надрукувавши працю, Ярослав Романович продовжував над нею працювати й опублікував ряд інших розвідок, уточнюючи і доповнюючи свій текст. З повідомленнями про міграцію караїмів у Русь-Україну він двічі виступав на двох сесіях Східнознавчих читань А. Кримського (III і VI). У 2002 р. побачила світ праця “Данило Романович і єпископ Петро в освітленні караїмського джерела” у збірнику статей і матеріалів “Українські землі часів Короля Данила Галицького: церква і держава” [Українські землі... 2005, 74–91]. Ця ж розвідка була включена до видання “Постаті. Нариси про діячів історії, політики, культури” (Львів, 2007) [Дашкевич 2007, 35–61].

Цілком природно, що Ярослав Романович взяв участь у Міжнародній конференції “Караїми Галича: історія та культура” (Галич, 6–9 вересня 2002 р.). У збірнику, виданому після завершення конференції, вміщено його цікаву, дуже інформативну статтю “Міграція караїмів у Русь-Україну та Литву (IX–XIV ст.)” [Дашкевич 2002]. У ній він відстежує можливість появи в наших краях послідовників караїмізму в більш ранні часи, ніж XIII ст., через контакти Києва з Хозарською державою. При проведенні історичних досліджень Ярослав Романович надавав великого значення матеріалам лінгвістики. Він зазначав: “Допоміжне значення мають лінгвістичні дані, що свідчать про ідентичність говірок, якими послуговувались караїми в Галичі та Луцьку. Тому ... виник термін луцько-галицький діалект, коріння якого найдавніше в порівнянні з іншими діалектами. Цей лінгвістичний момент дуже важливий” [Дашкевич 2002, 182].

Український учений Ярослав Дашкевич взяв під захист добре ім'я видатного караїмського археографа й археолога Абрагама Фірковича (1787–1874), яке й досі намагаються дискредитувати іудеї-рабиністи, звинувачуючи в підробці історичних пам'яток, що вже давно було відкинуто сумлінними вченими, і не обов'язково караїмами. Я. Р. Дашкевич писав: “Хоча від часу активних суперечок трьох перелічених осіб (маються на увазі сам А. Фіркович, а також його опоненти професори А. Ю. Гаркаві (1839–1919) та Д. Хвольсон (1819–1911)) минуло одне-півтора століття й їхні погляди неодноразово ревізували, привид навмисної фальсифікації історичних джерел не дозволяє багатьом дослідникам досі вирватися на ширший і критичніший простір. Парадокс ситуації виявився також у тому, що, знецінюючи джерела до історії караїмів Криму та суміжних територій, єврейська історіографія одночасно відкинула важливі джерела до історії євреїв Криму, бо написи, датовані періодом до 760-х рр., в жодному випадку не могли належати караїмам – тоді ще такої конфесійної спільноти не було в природі” [Дашкевич 2002, 170]. І в цих словах він виявив себе об'єктивним вченим.

Ярослав Романович приділяв пильну увагу археологічним дослідженням на наших теренах і не забував при цьому караїмських пам'яток, про що свідчить його праця “Караїмські написи в Криму як середньовічне історичне джерело. Проблематика дослідження”, що побачила світ у збірці “Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні” (Вип. 2., Львів, 1999) [Дашкевич 2002, 160–165]. Також виступив науковим редактором важливого видання “Караїмське кладовище біля Галича. Каталог надмогильних пам'ятників”, яке підготувала група фахівців: І. Юрченко, О. Кефелі, Н. Юрченко, О. Береговський (К., Галич, 2000).

Не оминув Я. Р. Дашкевич і таку меншину, як маріупольські греки. На Міжнародній науково-практичній конференції “Україна – Греція: досвід дружніх зв’язків та перспективи співробітництва” в м. Маріуполі (1996 р.) він виступив з доповіддю “Проблеми етногенезу греків Північного Причорномор’я”, виявивши глибоку ерудицію і розуміння тонкощів міжнаціональних стосунків.

Звертаючись до проблематики меншин в Україні, вчений ставив собі завдання розбивати антинаукові міфи, які, використовуючись усередині країни і за кордоном, підривали державність українського народу. Такими міфами були: міф про “багато-національну” Україну, про наявність якихось нововідкритих, раніше невідомих національностей чи псевдоменшин, про наявність субетнічного поділу українців або їхнього регіонального поділу. Цій тематиці він присвятив цілий ряд праць, серед яких слід назвати такі, як “Національне питання в Україні”, “Дискусійні питання національного будівництва Півдня України”, “Українське відродження і національні меншості”.

У наші дні спадщина Ярослава Дашкевича продовжує відігравати свою роль, оскільки й досі наша держава стоїть перед викликами і випробуваннями на міцність, коли треба мобілізувати весь інтелектуальний потенціал країни, щоб відстояти свою свободу і незалежність.

ЛІТЕРАТУРА

Дашкевич Я. Р. Калмыки Северного Причерноморья в XVII–XVIII вв. // **Славяне и кочевой мир. Средние века – раннее новое время.** Сб. тезисов 17 конференции Института славяноведения РАН. Москва, 1998.

Дашкевич Я. Міграція караїмів у Русь-Україну та Литву (IX–XIV ст.) // **Караїми Галича: історія та культура.** Матеріали Міжн. конф. (Галич, 6–9 вересня 2002 р.). Додаток. Львів – Галич, 2002.

Дашкевич Я. Данило Романович і єпископ Петро в освітленні караїмського джерела // **Постаті. Нариси про діячів історії, політики, культури.** Друге, випр. й доп. видання. Львів, 2007.

Дашкевич Я. “...Учи неложними устами сказати правду”. Історична есеїстика (1989–2008). Київ, 2011.

Українські землі часів короля Данила Галицького: церква і держава. Статті й матеріали. Львів, 2005.

L’époque de Danylo Romanovic (milieu du XIIIe siècle) d’après une source karaïte // **Harvard Ukrainian Studies.** Vol. II, No 3. 1978.